

סובלנות בחברה הישראלית על סף המאה ה-21

תמי סגיב-שיפטר, פרופ' מיכל שמיר

סובלנות, ובפרט סובלנות פוליטית, היא אחת מאבני היסוד של משטר דמוקרטי. חברה המאופיינת על-ידי סובלנות פוליטית מאפשרת ביטוי למגוון רחב של עמדות, כולל עמדות שאינן קונפורמיות, או עמדות שקוראות תגר על העמדה השלטת בה. האזרח מגלה סובלנות פוליטית כאשר הוא מוכן לאפשר חופש ביטוי לרעיונות ואינטרסים המנוגדים לעמדתו.

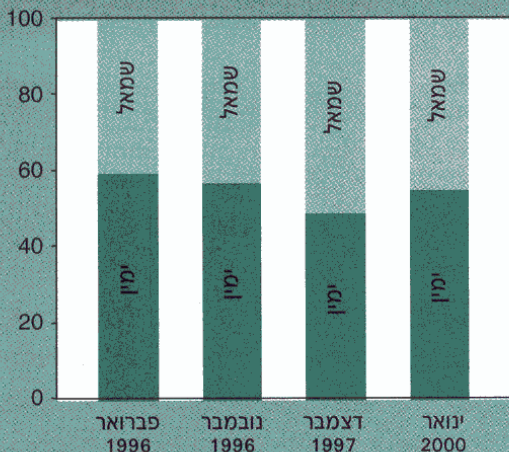
מכון ב.י. ולוסיל כהן לחקר דעת קהל שם לו למטרה לחקור את עמדות הסובלנות וחוסר הסובלנות בחברה הישראלית באמצעות סקרי אוכלוסיה תקופתיים. הכוונה היא לזהות את קבוצות היעד לחוסר סובלנות, לעקוב אחר רמת הסובלנות הפוליטית בחברה ולהסביר אותה. יחד עם זאת, גם כאשר ניתן לזהות את המניעים לגיבוש והבעה של עמדות לא סובלניות, חשוב להכיר בכך שעדיין מדובר בחוסר סובלנות, אשר מציב איום על ערכי הדמוקרטיה ועל המשך קיומו של משטר דמוקרטי. הדו"ח הנוכחי הוא השני שיוצא במסגרת הפרסום **דעות בעים** ומתבסס על נתונים שנאספו בארבעה סקרים טלפוניים. שלושת הראשונים בוצעו על-ידי חברת מודיעין אזרחי והרביעי בוצע על-ידי מכון ב.י. ולוסיל כהן. הסקר הראשון נערך בפברואר 1996, בקרב מדגם מייצג של האוכלוסיה היהודית הבוגרת וכלל 505 מרואיינים. הסקר השני נערך בנובמבר 1996 והקיף 607 מרואיינים. הסקר השלישי נערך בדצמבר 1997 ונכללו בו 511 מרואיינים. הסקר הרביעי נערך בינואר 2000 וכלל 536 מרואיינים.

הדו"ח יתמקד ברמת הסובלנות הפוליטית של החברה היהודית בישראל כלפי קבוצות פוליטיות פחות אהודות, כלפי קבוצות בעלות אידאולוגיות קיצוניות - פוסט-ציוניות ופונדמנטליסטיות, וכלפי ערבים אזרחי ישראל. השוואה של עמדות אלה תערך בקרב קבוצות חברתיות שונות. בנוסף, השוואה של העמדות בין ארבע נקודות זמן מאפשרת לבחון שינויים ברמת הסובלנות הפוליטית בישראל.

סובלנות כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות

הנתונים שנציג תחילה מתייחסים לקבוצות הפוליטיות שצויינו על-ידי המשיבים בארבעת הסקרים כפחות אהודות. הקבוצה הפוליטית שנבחרה על-ידי אחוז המשיבים הגבוה ביותר כקבוצה פוליטית לא אהודה בינואר 2000 היא "כך/כהנא חיי" (17%), לאחריה נבחרה "התנועה האיסלמית" (16%) ולאחריה "תנועת ש"ס" (14%). כאשר מסווגים את הקבוצות שנבחרו לשתי קטגוריות - ימין ושמאל - ומשווים בין ארבע נקודות הזמן ניתן לראות כי חלו שינויים בדפוסי הבחירה בקבוצות פחות אהודות. בעוד שבפברואר 1996 כ-60% ציינו קבוצות ימניות והיה פער של 20 אחוזים בין שעור הבוחרים בקבוצות מהימין ומהשמאל כפחות אהודות, פער זה הצטמצם ונסגר בדצמבר 1997 ואפילו הראה על נטיה קלה, בקרב המשיבים, לבחור יותר בקבוצות מהשמאל כקבוצה פחות אהודה. בינואר 2000, ניכרת נטיה של המשיבים שוב לבחור יותר בקבוצות מהימין כקבוצה פוליטית פחות אהודה מאשר קבוצות מהשמאל (פער הבחירה ביניהן הוא של

לוח מספר 1: התפלגות שכיחויות של קבוצות פוליטיות שצוינו כפחות אהודות, פברואר ונובמבר 1996, דצמבר 1997, ינואר 2000 (אחוזים).

השוואה בין ציוני הסובלנות בקרב משיבים בעלי מאפיינים חברתיים שונים מלמדת על דמיון יחסי בעמדותיהם. טווח הממוצעים של סובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה בקרב המגדירים עצמם בעלי רמת דתיות שונה נע בדצמבר 1997 בין 50 בקרב דתיים-חרדים ו-56 בקרב דתיים. בינואר 2000, טווח הממוצעים נע בין 53 בקרב המגדירים עצמם מסורתיים ו-59 בקרב המגדירים עצמם דתיים. טווח הממוצעים של הסובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה בקרב בעלי נטיה פוליטית שונה נע בדצמבר 1997 בין 51 בקרב המגדירים עצמם שמאל ו-56 בקרב המגדירים עצמם מרכז. בינואר 2000, טווח הממוצעים נע בין 54 בקרב המגדירים עצמם ימין ו-58 בקרב המגדירים עצמם שמאל. טווח הממוצעים בקרב משיבים יוצאי ארצות מוצא שונות נע בינואר 2000 בין 54 בקרב יוצאי ארצות אסיה ואפריקה לבין 59 בקרב ילידי ישראל. טווח הממוצעים בקרב משיבים בעלי רמות השכלה שונות נע בדצמבר 1997 בין 49 בקרב בעלי השכלה על תיכונית ל-53 בקרב בעלי השכלה אקדמית. בינואר 2000, טווח הממוצעים נע בין 53 בקרב בעלי השכלה על תיכונית ו-58 בקרב בעלי השכלה תיכונית מלאה. נתונים אלה מלמדים על-כך שהן בעלי רמות דתיות שונות, הן בעלי נטיות פוליטיות שונות, הן יוצאי ארצות מוצא שונות והן בעלי רמות השכלה שונות מבטאים רמת סובלנות דומה כלפי קבוצות פוליטיות פחות אהודות, אשר ניתן לאפיינה כבינונית. כמו-כן, מסתמנת נטיה לעליה קלה ברמת הסובלנות, בין דצמבר 1997 וינואר 2000, כמעט בקרב כל הקטגוריות החברתיות והפוליטיות שבחנו. המסקנה העקרית שניתן לגזור מממצאים אלה היא שלא ניתן להסביר הבדלים ברמת הסובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה על-ידי מאפיינים אלה של הפרטים.

תפיסת איום

גורם נוסף שבחנו את אופי השפעתו על רמת הסובלנות הפוליטית הוא תפיסת איום אשר מהווה מקור מרכזי לחוסר סובלנות. תחושת איום יכולה לנבוע ממקורות שונים ולכן, במטרה לזהות את מקורותיה שאלנו את המרואיינים מספר שאלות הנוגעות לקבוצה הפוליטית הפחות אהודה שצינו:

- האם ובאיזו מידה לדעתך קבוצה זו מסכנת את בטחון המדינה?
- האם ובאיזו מידה לדעתך קבוצה זו מהווה סכנה לדמוקרטיה בישראל?
- האם ובאיזו מידה לדעתך קבוצה זו מסכנת את אופיה היהודי של ישראל כמדינה יהודית?

התשובות האפשרויות לשאלות אלה היו:

1. כלל לא מסכנת; 2. לא מסכנת; 3. לא בטוח;
4. מסכנת; 5. מסכנת מאוד.

תשובות המרואיינים על שלוש השאלות הללו שימשו אותנו לבנית משתנה שמבטא את תחושת האיום באופן כללי. הערך הגבוה ביותר

כ-10 אחוזים). ניתן לראות בממצאים הללו שיקוף לשינויים שמתרחשים בבולטות הקבוצות הפוליטיות השונות, בנושאים שעל סדר היום הציבורי, ובאופן כללי, באקלים הדעות במדינה. לאחר שהמרואיינים זיהו את הקבוצה הפוליטית הפחות אהודה עליהם, נמדדה רמת הסובלנות שלהם כלפיה. הם התבקשו לציין באיזו מידה הם מסכימים או לא מסכימים עם כל אחת משש הפעולות הבאות ביחס לקבוצה הכי פחות אהודה:

- להרשות לחבריה להתראיין ולהתבטא בכלי התקשורת
- להרשות לקיים הפגנות
- להאזין בסתר (לצותת) לשיחות טלפון
- לאסור לבחור לכנסת
- לאסור להיבחר לכנסת
- לאסור לכהן כשר בממשלה

עבור כל אחת מהשאלות הללו, המשיבים התבקשו לבחור אחת מבין חמש תשובות אפשריות:

1. בהחלט מסכים; 2. מסכים; 3. לא בטוח;
4. לא מסכים; 5. בהחלט לא מסכים.

תשובות המביעות אי הסכמה ל-2 הפעולות הראשונות והסכמה ל-4 הפעולות האחרונות מבטאות חוסר סובלנות כלפי הקבוצות הפחות אהודות, ואילו תשובות המביעות הסכמה ל-2 הפעולות הראשונות ואי הסכמה ל-4 הפעולות האחרונות מבטאות סובלנות כלפי קבוצות אלה. מעמדות אלה ניתן ללמוד על רמת הסובלנות של המרואיינים מכיוון שהן מבטאות את נכונותם של הפרטים ליישם ולממש זכויות פוליטיות לקבוצות אשר הם מתנגדים להן ולעמדותיהן.

ציון הסובלנות חושב כממוצע של תשובות המשיבים על שש השאלות הללו. הציונים תוקנו כך שינועו בטווח שבין 0 ל-100. הציון "0" מבטא חוסר סובלנות והציון "100" מבטא סובלנות גבוהה. השוואה של ציון הסובלנות בין הסקרים שנערכו בדצמבר 1997 וינואר 2000, בהם נכללו פריטים זהים, מצביעה על עליה קלה ברמת הסובלנות. ציון הסובלנות הממוצע שהתקבל מנתוני דצמבר 1997 הוא 53 (עם סטית תקן של 19.7), ואילו הציון בנתוני ינואר 2000 הוא 56 (עם סטית תקן של 19.1). בהתייחס לכך שטווח הציונים על המדד יכול לנוע בין "0" - חוסר סובלנות ל-"100" - סובלנות גבוהה, ניתן לומר, כי רמת הסובלנות בחברה הישראלית היא בינונית.

מאפיינים חברתיים, פוליטיים ופסיכולוגיים עומדים מאחורי הבדלים ברמת הסובלנות של אנשים. הנתונים שבידינו מאפשרים לנו לבחון מספר מאפיינים חברתיים ופוליטיים מרכזיים. נפתח עם בחינת הסובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה לפי רמת הדתיות שהגדירו המשיבים את עצמם, לפי נטיתם הפוליטית, לפי ארץ מוצאם ולפי רמת השכלתם. כמו-כן, נבחן האם קיימים הבדלים ברמת הסובלנות, לפי מאפיינים אלה בדצמבר 1997 וינואר 2000.

לוח מספר 2: התפלגות משותפת בין קבוצה פוליטית פחות אהודה לבין התפיסה שקבוצה זו מסכנת את בטחון המדינה, את הדמוקרטיה בישראל, את אופיה היהודי של ישראל כמדינה יהודית: נובמבר 1996, דצמבר 1997, ינואר 2000 (אחוזים).

קבוצה פוליטית פחות אהודה			מהווה סכנה לבטחון המדינה			מהווה סכנה לדמוקרטיה			מהווה סכנה לאופי היהודי של המדינה		
	96	97	00	96	97	00	96	97	00	96	97
ימין	73	66	50	74	71	74	32	42	44	32	42
שמאל	77	68	71	53	49	59	77	68	81	77	68

הערה: הקשר בין נטיה פוליטית ותפיסת איום על בטחון המדינה מובהק סטטיסטית בנובמבר 1996 ובינואר 2000. הקשר בין נטיה פוליטית ותפיסת איום על הדמוקרטיה מובהק סטטיסטית בשלוש נקודות הזמן. הקשר בין נטיה פוליטית ותפיסת איום על אופיה היהודי של המדינה מובהק סטטיסטית בשלוש נקודות הזמן.

האיום שהן מציבות, לפי תפיסת המשיבים, על ערכי הדמוקרטיה.

בינואר 2000, הקבוצות הפוליטיות הפחות אהודות מהשמאל נתפסות יותר כמסכנות את בטחון המדינה בהשוואה לקבוצות מהימין, בניגוד לממצאים ב-1996 וב-1997 שלפיהם לא היה הבדל בהקשר זה בין קבוצות פחות אהודות מהימין ומהשמאל. בסקר הנוכחי, מסתמנת ירידה של כ-15% בתפיסה של קבוצות ימין כמאיימות על בטחון המדינה. כמו-כן, הקבוצות הפוליטיות מהשמאל נתפסות בסקר 2000 יותר מבעבר גם כמסכנות את אופיה של ישראל כמדינה יהודית (הפער בין ימין ושמאל גדל מכ-26 אחוזים ב-1997 ו-36 אחוזים ב-1996 לכ-45 אחוזים בשנת 2000). ניתן לקשור ממצאים אלה להתפתחויות סביב תהליך השלום עם סוריה והפלשתינאים, הדיונים סביב ירידה מהגולן והחשש מפני מסירת שטחים מירושלים, במקביל לירידה והתמתנות אופי המחאה מצד הימין, ועליה בבולטות השסע בין דתיים וחילונים.

אחוז המשיבים התופסים קבוצות פוליטיות פחות אהודות מהימין כמסכנות את הדמוקרטיה בישראל גבוה, בכל נקודות הזמן, מאחוז המשיבים הרואים בקבוצות פוליטיות פחות אהודות מהשמאל כמסכנות את הדמוקרטיה. יחד עם זאת, בינואר 2000 ניתן להצביע על עליה בתפיסתן של קבוצות פחות אהודות מהשמאל כמסכנות את הדמוקרטיה, ועל צימצום קל של הפער בין קבוצות מהימין ומן השמאל.

סובלנות כלפי קבוצות "פוסט ציוניות" ו"פונדמנטליסטיות"

בהמשך לממצאים הנוגעים לתפיסה של הקבוצות הפוליטיות הפחות אהודות מהימין ומהשמאל כמהוות סכנה לדמוקרטיה בישראל ולאופיה היהודי של המדינה, נבחן את עמדות הסובלנות שמבטאים המשיבים כלפי קבוצות ספציפיות המאיימות על ערכים אלה. אנו מתמקדים בקבוצות השואפות לבטל את האופי היהודי של מדינת ישראל - קבוצות שנכנה "פוסט-ציוניות"; וקבוצות ששואפות להפוך את מדינת ישראל למדינת הלכה שתנוהל על-פי כללי הדת היהודית

שמרואיין השיב על אחת משלוש השאלות הללו מייצג במשתנה זה את תחושת האיום של המרואיין. באופן כזה, ציון 5, על המשתנה החדש, קיבל מרואיין אשר השיב "מסכנת מאוד" לפחות על אחת משלוש השאלות. את הערך 1 - "כלל לא מסכנת", קיבל מרואיין כאשר היה זה הערך הגבוה ביותר שהוא השיב על שלוש השאלות.

כצפוי, תפיסת האיום משפיעה באופן משמעותי (ומובהק סטטיסטית) על רמת הסובלנות. הממוצעים של מדד הסובלנות בקרב קבוצות שצינו רמות שונות של תחושת איום נעו, הן בדצמבר 1997 והן בינואר 2000, בין כ-70 בקרב בעלי תחושת האיום הנמוכה ביותר (1) לבין פחות מ-50 בקרב בעלי תחושת האיום הגבוהה ביותר (5) (49 בינואר 2000 ו-47 ב-1997). ככל שאנשים תופסים את הקבוצה הפוליטית הפחות אהודה עליהם כמציבה איום רב יותר על החברה הישראלית, הם נוטים לבטא כלפיה עמדות פחות סובלניות.

היות ששאלנו את המרואיינים באשר לסוגים שונים של איום על המדינה אשר יכולה להציב הקבוצה הפוליטית שצויינה על-ידיהם כפחות אהודה, יכולנו לבחון האם מקורות שונים של איום יכולים לשמש בסיס להסבר הבחירה בקבוצה פוליטית כקבוצה פחות אהודה. למטרה זו, בדקנו את הקשר בין הקבוצות הפוליטיות שהמרואיינים ציינו כפחות אהודות לבין שלוש השאלות אשר מתייחסות למקורות שונים של תחושת איום. בלוח 2 מובאים נתונים המתארים את אחוז המשיבים שלדעתם הקבוצה הפוליטית הפחות אהודה עליהם מהווה סכנה לבטחון המדינה, לדמוקרטיה בישראל ולאופיה היהודי של ישראל כמדינה יהודית בנובמבר 1996, בדצמבר 1997 ובינואר 2000.

הבחינה של שלושת מקורות האיום מלמדת שהבסיס לחוסר אהדה כלפי קבוצות פוליטיות שונות נובע ממקורות שונים. בינואר 2000, שני הבסיסים לחוסר אהדה כלפי קבוצות פוליטיות מהשמאל הם: איום על בטחון המדינה ואיום על אופיה של ישראל כמדינה יהודית. הבסיס לחוסר אהדה כלפי קבוצות מהימין הוא, כמו בעבר, בעיקר

לוח מספר 3: התפלגות עמדות סובלנות כלפי קבוצות פוסט-ציוניות וקבוצות פונדמנטליסטיות, נובמבר 1996, דצמבר 1997, ינואר 2000 (אחוזים).

שהציבור היהודי בישראל נוטה כיום לגלות סובלנות דומה הן כלפי אנשים הרוצים לשנות את האופי היהודי של המדינה והן כלפי אנשים הרוצים להפוך את המדינה למדינת הלכה.

לוח 4 מתאר סובלנות כלפי קבוצות פוסט ציוניות וקבוצות פונדמנטליסטיות לפי רמת דתיות. דתיים ומסורתיים סובלניים יותר כלפי קבוצות פונדמנטליסטיות וחילוניים סובלניים יותר כלפי קבוצות פוסט-ציוניות. מסתבר, כי העליה ברמת הסובלנות כלפי קבוצות פוסט ציוניות מאפיינת בעיקר משיבים המגדירים עצמם מסורתיים וחילוניים, ואילו כלפי קבוצות פונדמנטליסטיות, התמונה הכללית היא של יציבות.

הנתונים בלוח 5 מלמדים, כי רמת הסובלנות כלפי קבוצות פוסט ציוניות ירדה, בקרב בעלי נטיה פוליטית לימין, בכ-13 אחוזים בינואר 2000, בהשוואה לשנים קודמות, ואילו, בקרב בעלי נטיה פוליטית מרכז, ובעיקר בקרב השמאל, ניכרת נטיה לעליה ברמת הסובלנות כלפי קבוצות אלה.

באשר לרמת הסובלנות כלפי קבוצות פונדמנטליסטיות, ניכרת ירידה ברמת הסובלנות כלפיהן בינואר 2000, בהשוואה ל-1997, הן בקרב בעלי נטיה פוליטית ימנית והן בקרב המזהים עצמם פוליטית כמרכז. לעומת זאת, בקרב בעלי נטיה פוליטית לשמאל, ניכרת עליה גם ברמת הסובלנות כלפי קבוצות פונדמנטליסטיות בינואר 2000, בהשוואה לשנים קודמות. ההבדלים ברמת הסובלנות כלפי קבוצות פוסט ציוניות בקרב בעלי נטיות פוליטיות שונות גדולים, בעוד

ולא על-פי עקרונות הדמוקרטיה - קבוצות שנכנה "פונדמנטליסטיות". בחינה כזו תאפשר לברר האם החברה הישראלית רגישה יותר לאופי היהודי-ציוני של המדינה, המאזן על-די הקבוצות ה"פוסט ציוניות", או לאופי הדמוקרטי, המאזן על-ידי הקבוצות ה"פונדמנטליסטיות".

עמדות הסובלנות כלפי קבוצות פוסט-ציוניות נמדדו על-ידי השאלה: **"בין היהודים בישראל יש כאלה שחושבים שצריך לבטל את האופי היהודי של מדינת ישראל, למשל: להחליף את המילים בהימנון הלאומי, לשנות את הדגל ולבטל את חוק השבות. איך לדעתך צריך לנהוג עם אנשים כאלו?"**

עמדות הסובלנות כלפי קבוצות פונדמנטליסטיות נמדדו על-ידי השאלה:

"בין היהודים בישראל יש כאלו שחושבים שצריך להפוך את מדינת ישראל למדינת הלכה, שבה יתנהלו החיים על-פי כללי הדת היהודית בלבד ולא על-פי עקרונות הדמוקרטיה. איך לדעתך צריך לנהוג עם אנשים כאלו?"

התשובות האפשריות לשתי השאלות היו:

1. יש לאפשר לאנשים אלו לבטא את רעיונותיהם ללא הגבלה.
2. יש למנוע מאנשים אלו לבטא את רעיונותיהם, למשל: להתעלם מהם בכלי התקשורת.
3. לפעול נגדם בכל דרך, למשל: מעקבים על-ידי רשויות הבטחון, מעצרים מנהליים ללא משפט.

למטרות השוואה, ההתפלגויות והניתוחים שנביא מבוססים על נתונים מנובמבר 1996, דצמבר 1997 וינואר 2000.

הנתונים בלוח 3 מצביעים על עליה בנכונות המשיבים בינואר 2000 לאפשר לחברי הקבוצות הפוסט ציוניות לבטא את רעיונותיהם, בהשוואה לנובמבר 1996 ולדצמבר 1997. באשר לקבוצות פונדמנטליסטיות, ניכרת נטיה גבוהה ודומה לאפשר לחבריהן לבטא את רעיונותיהם בשלוש נקודות הזמן.

בסה"כ אחוז גבוה יותר של משיבים, בשלוש נקודות הזמן, חושב שיש לאפשר הן לקבוצות פוסט ציוניות והן לקבוצות פונדמנטליסטיות לבטא את רעיונותיהן. בשלושת הסקרים מבוטאת רמת סובלנות גבוהה יותר כלפי קבוצות פונדמנטליסטיות, אשר רוצות להפוך את מדינת ישראל למדינת הלכה, בהשוואה לקבוצות פוסט ציוניות, אשר רוצות לשנות את האופי היהודי של המדינה. יחד עם זאת, ניכרת מגמה לצמצום בפער בסובלנות המבוטאת כלפי שתי הקבוצות אשר הגיע, בינואר 2000, לשני אחוזים בלבד. נראה מכאן

לוח מספר 4: התפלגות משותפת בין סובלנות כלפי קבוצות פוסט ציוניות ופונדמנטליסטיות לבין רמת דתיות, נובמבר 1996, דצמבר 1997, ינואר 2000.

רמת דתיות																							
סובלנות			דתי-חרד			דתי			מסורתי			חילוני											
00	97	96	00	97	96	00	97	96	00	97	96	00	97	96									
יש לאפשר לקבוצות פוסט ציוניות לבטא רעיונותיהן												65	64	56	49	42	34	36	34	39	24	36	51
יש לאפשר לקבוצות פונדמנטליסטיות לבטא רעיונותיהן												55	53	52	54	56	49	67	70	65	82	91	87

הערות:

1. הקשר בין רמת דתיות לסובלנות מובהק סטטיסטית בשלוש נקודות הזמן.
2. בנובמבר 1996 השיבו על השאלות 26 דתיים-חרדים; 55 דתיים; 213 מסורתיים; 308 חילוניים. בדצמבר 1997 השיבו על השאלות 25 דתיים-חרדים; 44 דתיים; 189 מסורתיים; 250 חילוניים. בינואר 2000 השיבו על השאלות 17 דתיים-חרדים; 42 דתיים; 169 מסורתיים; 284 חילוניים.

לוח מספר 5: התפלגות משותפת בין סובלנות כלפי קבוצות פוסט ציוניות ופונדמנטליסטיות לבין נטיה פוליטית, נובמבר 1996, דצמבר 1997, ינואר 2000.

נטיה פוליטית																				
סובלנות			ימין			מרכז			שמאל											
00	97	96	00	97	96	00	97	96	00	97	96									
יש לאפשר לקבוצות פוסט ציוניות לבטא רעיונותיהן												75	69	59	52	50	46	28	40	37
יש לאפשר לקבוצות פונדמנטליסטיות לבטא רעיונותיהן												61	53	52	55	59	53	55	59	56

הערות:

1. הקשר בין נטיה פוליטית לסובלנות מובהק סטטיסטית בשלוש נקודות הזמן.
2. בנובמבר 1996 השיבו על השאלות 231 בעלי נטיה פוליטית ימין; 149 מרכז; 205 שמאל. בדצמבר 1997 השיבו על השאלות 165 בעלי נטיה פוליטית ימין; 281 מרכז; 129 שמאל. בינואר 2000 השיבו על השאלות 185 בעלי נטיה פוליטית ימין; 124 מרכז; 181 שמאל.

דמוקרטיה. מדד הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל כולל אותן שאלות שכולל מדד הסובלנות כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות, אולם, בשאלות אלה, התבקשו המשיבים להשיב באופן מפורש על נכונותם ליישם זכויות פוליטיות לגבי ערבים אזרחי ישראל. ציון הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל חושב באותה הדרך שבה חושב ציון הסובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה.

ממוצע רמת הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל עומד על 64 עם סטיית תקן של 15.8. רמת הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל היא איפוא גבוהה באופן משמעותי מרמת הסובלנות כלפי קבוצות פוליטיות פחות אהודות, וקיימת גם פחות שונות בסובלנות כלפי קבוצה זו.

ממוצע ציוני הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל הושווה בין משיבים בעלי מאפיינים חברתיים ופוליטיים שונים, בדומה

שההבדלים כלפי קבוצות פונדמנטליסטיות קטנים ופחות עקביים. בסקר 2000, בעלי הנטיה הפוליטית לשמאל הם הסובלניים ביותר כלפי שתי הקבוצות.

הממצאים מלוחות 4-5 מלמדים על קיומם של הבדלים משמעותיים בסובלנות כלפי קבוצות פוסט-ציוניות ופונדמנטליסטיות בקרב בעלי רמת דתיות שונה ובקרב בעלי נטיה פוליטית שונה.

זאת, בניגוד לכך שלא נמצאו הבדלים משמעותיים לפי מאפיינים אלה ברמת הסובלנות המבוטאת כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה.

סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל

בחינה של רמת הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל מאפשרת לבחון באופן ממוקד היבט נוסף של עמדות אזרחי המדינה היהודיים כלפי קבוצת מיעוט, ואת נכונותם לאפשר לחברי קבוצה זו זכויות

על-פי הנתונים בלוח 8, ניתן לראות, כי רמת הסובלנות הגבוהה ביותר כלפי ערבים אזרחי ישראל מבוטאת על-ידי משיבים שמוצאם מארצות אירופה ואמריקה ומשיבים ילידי ישראל. רמת הסובלנות הנמוכה ביותר מבוטאת על-ידי משיבים שמוצאם מארצות אסיה ואפריקה. אולם, הפער הגדול ביותר כאן הוא של 7 נקודות בלבד.

לוח מספר 8: ממוצע וסטיית תקן של מדד סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל לפי מוצא, ינואר 2000.

מוצא			
ישראל	אירופה-אמריקה	אסיה-אפריקה	
67	67	60	ממוצע
16.4	14.6	16.0	סטיית תקן
(n=103)	(n=200)	(n=183)	

הערה: הבדלים בין הממוצעים מובהקים סטטיסטית.

השוואה של ממוצע ציון הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל, בהתבסס על הנתונים המוצגים בלוח 9, מלמדת על עליה הדרגתית ברמת הסובלנות עם עליה בהשכלה. הפער בין משיבים בעלי השכלה יסודית ותיכונית, שמבטאים את רמת הסובלנות הנמוכה ביותר, לבין משיבים בעלי השכלה אקדמית, אשר מבטאים את רמת הסובלנות הגבוהה, הוא 9 נקודות.

לוח מספר 9: ממוצע וסטיית תקן של מדד סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל לפי רמת השכלה, ינואר 2000.

רמת השכלה				
אקדמית	על תיכונית	תיכונית מלאה	יסודית	
70	66	61	61	ממוצע
15.2	15.6	15.4	15.5	סטיית תקן
(n=128)	(n=102)	(n=192)	(n=64)	

הערה: הבדלים בין הממוצעים מובהקים סטטיסטית.

בניגוד לממצאים בנוגע לסובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה, אשר הצביעו על דמיון יחסי בעמדות בקרב משיבים בעלי נטיה פוליטית ומאפיינים חברתיים שונים, הממצאים בנוגע לסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל חושפים הבדלים משמעותיים. חילונים, ילידי מדינות אירופה, אמריקה וישראל, בעלי נטיה פוליטית לשמאל ובעלי השכלה אקדמית מבטאים באופן ברור רמת סובלנות גבוהה יותר כלפי ערבים אזרחי ישראל. כמו-כן, אנשים הרואים בערבים אזרחי ישראל סכנה לקיום המדינה פחות סובלניים כלפיהם.

לוח מספר 6: ממוצע וסטיית תקן של מדד סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל לפי הגדרה של רמת דתיות, ינואר 2000.

רמת דתיות				
חילוני	מסורתי	דתי	דתי-חרד	
69	61	55	52	ממוצע
13.3	16.7	17.0	20.9	סטיית תקן
(n=269)	(n=163)	(n=40)	(n=14)	

הערה: הבדלים בין הממוצעים מובהקים סטטיסטית.

להשוואות שנערכו עבור ציון הסובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה, וכאן נמצאו הבדלים מובהקים בכל ההשוואות.

בלוח 6 מובאים הממוצעים של סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל בקרב משיבים בעלי רמת דתיות שונה. ההבדל ביניהם מובהק סטטיסטית והקשר הוא מונוטוני עולה. משיבים שהגדירו את עצמם דתיים-חרדים מבטאים סובלנות נמוכה בהשוואה לדתיים, מסורתיים וחילוניים, כאשר האחרונים מבטאים את רמת הסובלנות הגבוהה ביותר (פער של 17 נקודות בין דתיים-חרדים וחילוניים). סטית התקן בקבוצות הדתיות השונות מלמדת על שונות יחסית בעמדות, אשר הולכת ופוחתת, באופן הדרגתי, במעבר ממשיבים המגדירים עצמם דתיים-חרדים אל משיבים המגדירים עצמם חילוניים.

לוח מספר 7: ממוצע וסטיית תקן של מדד סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל לפי נטיה פוליטית, ינואר 2000.

נטיה פוליטית			
שמאל	מרכז	ימין	
72	65	55	ממוצע
14.3	11.9	15.5	סטיית תקן
(n=175)	(n=118)	(n=176)	

הערה: הבדלים בין הממוצעים מובהקים סטטיסטית.

הנתונים המופיעים בלוח 7 מלמדים, כי רמת הסובלנות הגבוהה ביותר כלפי ערבים אזרחי ישראל מבוטאת על-ידי משיבים בעלי נטיה פוליטית לשמאל, ואילו רמת הסובלנות הנמוכה ביותר מבוטאת על-ידי משיבים בעלי נטיה פוליטית לימין (פער של 17 נקודות). לפי ערכיה של סטית התקן, משיבים בעלי נטיה פוליטית למרכז נוטים להיות הדומים ביותר בעמדות הסובלנות שהם מבטאים כלפי ערבים אזרחי ישראל.

- יש לאפשר לקבוצות או לאנשים שבמיעוט לפעול כדי להשיג את תמיכת הרוב לעמדתם
 - אני מאמין בחופש ביטוי לכל האנשים ללא קשר לעמדותיהם
- התשובות על השאלות הללו נעו בין 1 - בהחלט מסכים ל-5 - בהחלט לא מסכים.

עבור סובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה משתנים פוליטיים אלה מסבירים 20 אחוזים מהשונות, אם כי, לנטיה פוליטית אין השפעה מובהקת סטטיסטית. עבור סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל מצאנו כי ניתן להסביר כ-37 אחוזים מהשונות באמצעות המאפיינים הפוליטיים של המשיבים ושלושתם מובהקים סטטיסטית.

בשלב השלישי, צרפנו את כל המשתנים משני השלבים הקודמים. עבור סובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה, כוח ההסבר של המודל המורחב, אשר כלל הן משתנים חברתיים והן משתנים פוליטיים, לא השתנה בהשוואה למודל שנבחר בשלב השני, וכך גם המשתנים שהשפעתם הסטטיסטית נמצאה מובהקת. המסקנה היא ששני הגורמים המרכזיים אשר מאפשרים להסביר הבדלים ברמת הסובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה הם התפיסה שקבוצה זו מסכנת את בטחון המדינה ומידת התמיכה של המשיבים בנורמות דמוקרטיות, זאת ללא קשר עם המאפיינים החברתיים של הפרטים. לעומת זאת, המודל המורחב להסבר סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל מאפשר להסביר כ-41 אחוזים מהשונות. הגורמים הפוליטיים הם דומיננטיים, אך גם הגורמים החברתיים של דתיות והשכלה נמצאו משמעותיים.

השוואת כוח ההסבר של המודלים הדומים שהוצעו להסבר השונות ברמת הסובלנות המבוטאת כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה וכלפי ערבים אזרחי ישראל מלמדת, כי אנו מסוגלים להסביר טוב יותר הבדלים בסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל בהשוואה להבדלים בסובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה (בסה"כ - 41 אחוזים לעומת 20 אחוזים בהתאמה). מאפיינים חברתיים של המשיבים, אשר אינם מסייעים כלל להסביר הבדלים ברמת הסובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה, מסייעים להסביר הבדלים ברמת הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל.

אולם, אין ספק כי המאפיינים הפוליטיים של המשיבים מחזיקים בתפקיד משמעותי יותר בהשוואה למאפייניהם החברתיים, הן בהסבר סובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה והן בהסבר סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל. כמו-כן, חשוב לציין כי דפוס ההשפעה של תפיסת האיום ושל מידת התמיכה בנורמות הדמוקרטיות דומה בשני המקרים: עליה בתפיסת האיום וירידה בתמיכה בנורמות דמוקרטיות מלווה בירידה בסובלנות.

קיומו של הבדל בין עמדות הסובלנות המבוטאת כלפי הקבוצה הפוליטית הפחות אהודה וכלפי ערבים אזרחי ישראל מעורר את השאלה האם קשר בין עמדות אלה. כלומר, האם קיימת נטיה בקרב אנשים להיות סובלניים או להיות חסרי סובלנות כלפי שתי הקבוצות הנדונות. התשובה על שאלה זו חיובית, כאשר הקשר בין עמדות הסובלנות כלפי שתי הקבוצות הוא חיובי מתון (0.29) ומובהק סטטיסטית. משיבים המבטאים רמת סובלנות בינונית וגבוהה כלפי הקבוצה הפוליטית הפחות אהודה עליהם נוטים לבטא עמדות סובלנות דומות כלפי ערבים אזרחי ישראל. בקרב המבטאים רמת סובלנות נמוכה כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה, יש נטיה לבטא רמת סובלנות גבוהה יותר כלפי ערבים אזרחי ישראל.

לבסוף, בחנו גם פן אקטואלי של סובלנות פוליטית כלפי ערבים אזרחי ישראל. שאלנו את המרואיינים לגבי הנכונות שלהם לאפשר לערבים אזרחי ישראל להשתתף במשאל עם על החזרת שטחים וקביעת גבולות המדינה. 42 אחוזים הביעו נכונות לכך לעומת 44 אחוזים שהתנגדו. אנשים אשר רמת הסובלנות שלהם כלפי ערבים אזרחי ישראל גבוהה נטו להסכים להשתתפותם במשאל עם, ואילו אנשים שרמת הסובלנות שלהם נמוכה נטו שלא להסכים לכך.

האם מאפיינים חברתיים ופוליטיים של הפרטים מאפשרים להסביר הבדלים בסובלנות המבוטאת כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה ובסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל? - ניתוח רב-משתני

במטרה לסכם באופן תמציתי את הגורמים המסבירים הבדלים בסובלנות המבוטאת כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה וכלפי ערבים אזרחי ישראל, ערכנו ניתוח רב משתני בשלושה שלבים. בשלב הראשון, ניתחנו את המאפיינים החברתיים של הפרטים: רמת דתיות, מוצא ורמת השכלה. עבור סובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה, המאפיינים החברתיים של הפרטים כלל אינם מסייעים להסביר הבדלים ברמת הסובלנות המבוטאת על-ידיהם (אף משתנה איננו מובהק סטטיסטית). לעומת זאת, ביחס לסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל, מאפיינים חברתיים אלה משמעותיים (מובהקים סטטיסטית) ויכולים להסביר כ-16 אחוזים מההבדלים.

בשלב השני, בחנו האם ניתן להסביר הבדלים ברמת הסובלנות על-ידי שלושה מאפיינים פוליטיים של הפרטים: נטיה פוליטית; תפיסת האיום של הקבוצה הפחות אהודה שנבחרה במונחים של סכנה על בטחון המדינה עבור סובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה ובמונחים של סכנה לקיום המדינה עבור סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל; ונורמות דמוקרטיות של המשיבים, אשר נמדדו על-ידי מדד שנבנה כממוצע פשוט של תשובותיהם לשלוש שאלות:

- **לכל אדם צריכות להיות אותן זכויות בפני החוק ללא קשר עם עמדותיו הפוליטיות**

בעלי השכלה אקדמית. עבור קבוצות בעלות אידאולוגיות קיצוניות, על-אף נטיה מסויימת לעליה ברמת הסובלנות המבוטאת כלפיהן, ניתן לזהות שהקייטוב בחברה הישראלית בין דתיים לחילוניים ובין ימין ושמאל נשמר ואף מתרחב. כך, בעוד שבקרב בעלי נטיה פוליטית לשמאל מסתמנת עליה ברמת הסובלנות הן כלפי קבוצות פוסט-ציוניות והן כלפי קבוצות פונדמנטליסטיות, בקרב בעלי נטיה פוליטית לימין ובקרב דתיים ניכרת נטיה לירידה בעמדות הסובלנות המבוטאות כלפי קבוצות פוסט-ציוניות, והפער לגביהן גדל. תמיכה לאוירת הקייטוב והשסעים בחברה הישראלית קיבלנו גם מתשובות לשאלה שבקשה מהמרואיינים לציין עד כמה הם מודאגים או לא מודאגים מהאפשרות לקרע בעם בגלל ויכוחים פנימיים. 80 אחוזים השיבו כי הם מודאגים מכך. אחוז גבוה זה מלמד על מודעות לשסעים ועל תחושה של חילוקי דעות קשים בחברה, אשר ללא ספק נושאות השלכות גם על עמדות הסובלנות אשר מובעות על-ידי חבריה.

כאמור, מאפיינים חברתיים משפיעים על רמת הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל, אך לא על סובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה. מאפיינים פוליטיים של הפרטים - נטיה פוליטית, תפיסת איום ומידת התמיכה בנורמות דמוקרטיות, לעומת זאת, בעלי השפעה חשובה על שני מדדי הסובלנות. ככל שתחושת האיום גדלה וככל שהתמיכה בנורמות דמוקרטיות קטנה, הסובלנות יורדת. בעלי נטיה פוליטית לימין פחות סובלניים כלפי ערבים אזרחי ישראל בעוד שביחס לקבוצה פוליטית פחות אהודה, אין הבדל בין בעלי נטיות פוליטיות שונות.

תפיסת האיום מצטיירת כגורם המשמעותי ביותר להסבר סובלנות, וראוי לשים לב, כי רק כרבע מהמשיבים בסקר רואים את הערבים אזרחי ישראל כסכנה לקיום המדינה לעומת רוב מכריע הרואה את הקבוצות הפוליטיות הפחות אהודות כמסוכנות, ובהתאם גם רמת הסובלנות כלפיהן נמוכה יותר.

גורמים שונים מביאים לעיצובה של סובלנות בחברה ביניהם מאפיינים חברתיים של הפרטים, מאפייניהם הפוליטיים, שסעים חברתיים ואירועים אחרים. אחד הביטויים לכך שסובלנות אינה מאפיין קבוע של חברה אלא נוטה להשתנות בהתאם לשינויים במאפיינים ובאירועים המתרחשים הוא השינוי שמתרחש בקבוצות פוליטיות פחות אהודות. ב-1996, מרואיינים ציינו יותר קבוצות מהימין כקבוצות פחות אהודות, ב-1997, היה שיוויון יחסי בבחירה של קבוצות מהימין ומהשמאל כפחות אהודות ואילו בראשית שנת 2000, מסתמנת נטיה חוזרת לבחור בקבוצות מהימין כפחות אהודות. באשר לעמדות הסובלנות, מצאנו נטיה לעליה מסויימת בשנים האחרונות. יחד עם זאת, מעניין לציין כי המשיבים נוטים לאפיין את רמת הסובלנות הכללית בחברה הישראלית כנמוכה. בתשובה לשאלה שביקשה מהמשיבים להעניק ציון לרמת הסובלנות בחברה הישראלית על סולם הנע בין "0" - העדר סובלנות ל-"10" - סובלנות גבוהה ביותר, יותר מ-50% מהנשאלים העניקו ציון בין 0-4, ורק כרבע נתנו לחברה הישראלית ציון גבוה מאמצע הסולם (5). (הממוצע הוא 4 עם סטית תקן של 2.5).

הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל גבוהה בהשוואה לסובלנות כלפי קבוצה פוליטית פחות אהודה. כמו-כן, נראה כי רמת הסובלנות כלפי קבוצות המחזיקות באידאולוגיות קיצוניות "פוסט-ציוניות" ו"פונדמנטליסטיות" גבוהה אף היא. הן עבור סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל והן עבור סובלנות כלפי קבוצות בעלות אידאולוגיות קיצוניות, מאפיינים חברתיים של הפרטים מאפשרים להסביר הבדלים בעמדות שהם מבטאים. סובלנות רבה ביותר כלפי ערבים אזרחי ישראל מבוטאת בקרב חילונים, בקרב בעלי נטיה פוליטית לשמאל, בקרב ילידי ארצות אירופה ואמריקה וילידי ישראל, ובקרב

מכון ב.י. ולוסיל כהן לחקר דעת קהל • The B.I. and Lucille Cohen Institute for Public Opinion Research

הפקולטה למדעי החברה ע"ש גרשון גורדון
אוניברסיטת תל-אביב
קריית האוניברסיטה,
רמת-אביב, תל-אביב 69978,
ת"ד 39040.
טלפון: 03-6409271
פקסימיליה: 03-6409215,
דואר אלקטרוני:
bicohen@spirit@tau.ac.il
עורך: פרופ' נח לוינ'אפשטיין
עריכה גרפית: יעל רול, מיכל סמו, הל"ש

מכון ב.י. ולוסיל כהן למחקרי דעת קהל הנו מכון אוניברסיטאי המשלב פיתוח אקדמי של תיאוריה ומתודולוגיה של סקרי דעת קהל עם ביצוע מחקרי דעת קהל בלתי תלויים ברמה המדעית הגבוהה ביותר.
מטרות המכון:
1. לשמש כמסגרת לביצוע מחקרים אקדמיים המבוססים על סקרי אוכלוסייה.
2. לפתח תכנית של סקרי עמדות תקופתיים בנושאים בעלי עניין ציבורי בחברה הישראלית.
3. ליצור מאגרי נתונים שיאפשרו לעקוב אחר מגמות לאורך זמן בדעת הקהל בישראל.
4. לערוך ניסויים במתודולוגיות של סקרים במטרה לפתח ולשפר את הטכניקות של מחקרי דעת קהל.